

<https://helda.helsinki.fi>

Från skifferbrynen till nya arkivupptäckter : En viktig pusselbit för förståelsen av den åländska järnåldern

Ilves, Kristin

2019

Ilves , K 2019 , ' Från skifferbrynen till nya arkivupptäckter : En viktig pusselbit för förståelsen av den åländska järnåldern ' , Åländsk odling : årsbok , vol. 70 , s. 88-103 .

<http://hdl.handle.net/10138/312181>

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

NM6769:496 (A)

ÅM753:1

NM6769:395

NM6769:496 (B)

FRÅN SKIFFERBRYNEN TILL NYA ARKIVUPPTÄCKTER: EN VIKTIG PUSSELBIT FÖR FÖRSTÅElsen AV DEN ÅLÄNDSKA YNGRE JÄRNÅLDERN

KRISTIN ILVES

Ett bryne är ett redskap som man använder för att slipa och skärpa olika föremål. Knivar, saxar, liar och svärd, samt krokarna och olika typer av nålar är o användbara om det inte är möjligt att hålla dessa skarpa eller spetsiga. Före de fabriksproducerade brynena togs i användning i mitten av 1900-talet användes natursten för detta syfte. Skiffer har varit en omtyckt sten för brynen och skifferbrynet var ett vanligt förekommande vardagsföremål såväl i hushållet som bland hantverkarna, speciellt under vikinga- och medeltiden. Dock har de arkeologiska fynden av skifferbrynen inte väckt särskilt mycket intresse från forskningsvärlden eftersom deras källvärde, såsom triviala bruksföremål, ansetts vara lågt. I denna artikel ska jag belysa de åländska skifferbrynen som hör till yngre järnåldern med fokus på brynen som har hittats på boplatser, och argumentera för en outnyttjad potential hos skifferbrynen som arkeologiskt källmaterial. Mitt arbete med skifferbrynen ledde mig från Ålands museums samlingar till Museiverkets arkiv i Helsingfors och till återupptäckten av gamla anteckningsböcker, foton och ritningar från Björn Cederhvarfs orapporterade grävningar gjorda i början av 1900-talet. Tillsammans med grundforskningen om brynen visade sig denna "kvarlåtenskap" efter Cederhvarf innehålla ny information för vår förståelse av den åländska yngre järnåldern.

Bakgrund

De åländska skifferbrynena uppmärksammades första gången år 2014 när geologen Sten Erik Abrahamsson från Geocultor analyserade 125 arkeologiska fynd tillhörande Ålands museums samlingar i samband med förnyandet av museets

basutställning. Samtliga analyserade föremål är råmaterialmässigt katalogiserade som skiffer och fyndmaterialet består främst av brynen, yxor och pilspetsar. Den analyserade samlingen innehöll föremål från stenåldern till järnåldern, både lösfynd och fynd från arkeologiska utgrävningar. Syftet med undersökningen var att närmare karakterisera råmaterialet med tonvikt på proveniens, det vill säga, se om skiffern var lokal eller importerad, och om möjligt ta reda på ursprung. Bestämningen av bergarterna gjordes utan information om fyndomständigheterna eller inblick i tidsbestämningen – Abrahamssons analys var enbart mineralogisk.

Genom den visuella bergartsbestämningen definierade Abrahamsson 16 olika bergarter. De utvalda fynden visade sig, inte överraskande, även inkludera andra råmaterial än skiffer. Även om skiffer dominerade så förekom också olika typer av grönsten, glimmergnejs/amfibolit samt en obestämd grupp. Skifferstenarna skiljer sig från de andra nämnda bergarterna då dessa är en del av en betydligt yngre geologisk formation än den som karakteriserar Åland. Men den genomförda undersökningen konstaterade att med största sannolikhet var inget av de analyserade föremålen gjorda av berg från fast klyft från Åland (Abrahamsson 2014).

Av de analyserade fynden var 11 lösfynd eller hade oklara uppgifter gällande fyndomständigheterna. De återstående 114 föremålen kommer från arkeologiska utgrävningar gjorda på 31 olika fornlämningar. 111 föremål kan grovt tidsbestämmas baserat på fyndkontext och/eller fyndtyp: 63 % av fynden kommer från yngre järnålder och tidig medeltid, från perioden mellan ca år 550 och 1300, medan 35 % härstammar från stenålderslokaler. Det finns en klar skillnad i fördelningen av bergarterna mellan stenålders- och järnåldersfynd. Medan de flesta stenåldersartefakter är gjorda av grönsten är den övervägande mängden av järnåldersfynd gjorda av skiffer. Bergartsskillnaden är visserligen relaterad till de olika föremål som producerades under dessa perioder: stenåldersfynden är mestadels yxor, men järnåldersfynden är nästan uteslutande brynen eller avfall relaterat till brynestillverkningen.

Skifferbrynen på boplatserna

Det är tydligt att den skiffer som har använts för de åländska brynena härstammar från områden utanför öriket. Detta i sin tur innebär att en arkeologisk studie av brynen kan ge svar på frågor relaterade till import och nätverk under yngre järnålder. Det möjliggör även en diskussion kring distributionssystem på Åland. Särskilt sistnämnda fråga fångade författarens intresse då det åländska boplatsmönstret under yngre järnåldern, utifrån dagens kunskapsläge, i stor grad karakteriseras av ensamgårdar. Detta särskiljer Åland från närliggande grannområden där gårdarna i högre grad koncentrerats till byar. Stod de åländska gårdarna själ-

Fornlämnings ID	By/platsnamn	Kommun	Antal (st) skifferfynd	Vikt (gr) skifferfynd
Fi 10.3	Storhagen i Kulla	Finström	7	324
Fi 2.1	Bartsgårda	Finström	1	10
Fi 9.18	Mangelbobetet i Grelsby	Finström	5	123
Ha 18.4	Prestgården i Kattby	Hammarland	6	88
Jo 10.3	Brömsängsbacken i Gölby	Jomala	62	2044
Jo 35.2	Önningeby	Jomala	1	9
Ma 5	Hindersböle	Mariehamn	3	696
Sa 11.3	Wästergårdsbacken i Hjortö	Saltvik	3	55
Sa 14.7	Kohagen i Kvarnbo	Saltvik	70	1181
Sa 14.9	Kvarnbo	Saltvik	7	30
Sa 18.4	Lagmansby	Saltvik	50	573
Sa 22.3	Saltviks kyrka	Saltvik	2	143
Sa 3.7	Borgboda	Saltvik	14	239
Sa 3.8	Borgboda	Saltvik	1	12
Su 12.25	Kastelholms Kungsgård	Sund	2	37
Su 12.4	Tjudnäs	Sund	15	436
Su 12.9	Storängsbacken i Kastelholm	Sund	4	177
			253	6177

Tabell 1. Antal och vikt för skifferfynd från åländska boplatser daterade till yngre järnålder och tidig medeltid

va för inskeppning av skiffer eller fanns det på Åland distributionscentraler som hade kontroll över handeln?

För att se närmare på användningen av skiffer under yngre järnåldern, och undersöka de arkeologiska indikationerna för skifferimport och -distribution, dokumenterades merparten av skifferfynd från åländska järnålderskontexter. Skiffer har hittats på minst 43 fornlämningar daterade till yngre järnålder och tidig medeltid. Materialet består av nästan 400 skifferbrynen och/eller brynesfragment med en sammanlagd vikt på över 8 kg. 17 av lokalerna med skifferfynd är boplatser, 22 är gravfält, och de resterande fyndplatserna representerar andra eller osäkra kontexter. De flesta fynden, över 6 kg av skiffer, kommer från boplatser och bland dessa utmärker sig två platser tydligt som ovanligt rika på skiffer – Brömsängsbacken i Gölby (Jo 10.3) och Kohagen i Kvarnbo (Sa 14.7) (se också Tabell 1).

Det finns närmare 90 boplatser kända på Åland som tillhör yngre järnålder och tidig medeltid, och på över en tredjedel av dessa har det genomförts arkeologiska utgrävningar (se också Ilves 2018). När man jämför detta med information om skifferfynd är det tydligt att skiffer inte har hittats på alla åländska boplatser. Eftersom stenföremål generellt sett står väl emot tidens tand och därmed bevaras i de arkeologiska kontexterna är det rimligt att tänka sig att alla skiffer-

föremål som har tappats eller lämnats på en boplatz fortfarande finns kvar och därmed kan återupptäckas. På Åland har det hittats skiffer på mindre än hälften av de arkeologiskt undersökta boplatserna. Vissa boplatser, såsom Storhagen i Kulla (Fi 10.3), innehåller överraskande små mängder skiffer med tanke på att fornlämningen är närmast totalundersökt (Kivikoski 1946). Detta indikerar att fördelningen av skiffer på Åland är olikartad och att detta inte bara beror på omfattningen av de genomförda arkeologiska utgrävningarna.

En stor del av de återupptäckta skifferbrynen på de åländska boplatserna är bevarade som slitna och brutna bitar som vanligen representerar endast delar av de ursprungliga föremålen. Dessa brynen, som mestadels har varit avlånga och har ett rektangulärt tvärsnitt, kan ändå grovt delas in i tre olika kategorier. 1) Större brynen, över 10 cm långa, sannolikt använda för att skärpa större eggverktyg såsom svärd och yxor, liar och skäror. 2) Små brynen, 5 till 10 cm långa, ofta med ett borrarhål och/eller början på ett hål i ena ändan, antagligen brukade för att skärpa knivar, saxar och nålar. 3) Småfragment av brynen, under 5 cm långa, främst avfall relaterat till brynesanvändningen och -tillverkningen.

Brynen i olika storlekar

Gruppen som inkluderar småfragment av skifferbrynen under 5 cm är den största gruppen utifrån antalet (110). Majoriteten i denna grupp är bitar av brutna brynen, några av dessa fragment är av så kallade hängbrynen, det vill säga brynen som har varit genomborrade för upphängning (se också Bild 1). Det finns emellertid också några få fragment av skiffer inom denna grupp där det är svårt att avgöra huruvida dessa kommer just från brynen, på grund av dålig bevarandegrad. Stenföremålens fragmentering måste i allmänhet anses ha inträffat under användningen. Dock påverkar också eld stenförsmål och en stark exponering för eld försämrar fyndens tillstånd och bevaring.

I gruppen med små brynesfragment finns det två fynd som är värda lite extra uppmärksamhet. Ett av fynden, brynet ÅM 360:80 från Kohagen i Kvarnbo, med två små bormärken för skapandet av en upphängningsanordning, är bevarat i sin helhet (Bild 1). Med sin längd på bara 4,5 cm är brynet det enda helt bevarade brynet i den storleksordningen och därmed det minsta på Åland. Dock är det troligtvis ett återanvänt bryne, det vill säga man har tagit i användning ett fragment från ett ursprungligen större bryne.

Det andra fyndet att lägga märke till i gruppen av små brynesfragment är ett dekorerat ändparti av ett bryne (NM 6467:1251) från Eneborg i Lagmansby (Sa 18.4) (Bild 1). På ena sidan av brynet finns det tre cirklar inristade. Varje cirkel, som endast mäter 0,7 cm i diameter, har en mindre cirkel inuti. Cirkelarna förenas

Bild 1. Urval av småfragment av brynen, under 5 cm långa, från Ålands museums samlingar

genom flera inristade streck. De inristade cirkelarna är inte helt symmetriska och de skiljer sig en aning från varandra; inte heller är placeringen av cirkelarna symmetrisk. Föremålet är för litet för att kunna betraktas, till exempel, som ett gjutformsfragment. Cirkelarna tolkas därför som en dekoration på ett bryne, vilket gör fyndet unikt för Åland och även mycket ovanligt i ett vidare sammanhang.

Dekorerade brynen är sällsynta. Det finns enstaka brynen med runinskrifter från Norge och Sverige. På ett av de svenska brynena, numera försvunnet, finns det en enkelt ristad skeppsframställning tillsammans med runorna (Gustavson et al. 1990: 26-29). På Brittiska öarna har man hittat några brynen med inristade människoansikten (Kendrick 1941, Enright 1982, Gordon et al. 2016: 734), men dessa brynen hade sannolikt en symbolisk snarare än en praktisk funktion. Det något osymmetriskt dekorerade brynesfragmentet från Eneborg hade knappast någon symbolisk funktion. Det ligger närmast till hands att föreslå att de graverade cirkelarna är ett exempel på användarens vardagliga estetik. Men det kan också vara värt att testa en hypotes att det i detta fall faktiskt inte rör sig om ett föremål som har använts som bryne utan som en probersten. Proberstenar användes för att testa äktheten i ädelmetaller genom att lätt stryka metallföremålet över stenen (se närmare Ježek 2013). Oftast hade proberstenar streck på ytan där det fastnade lite av metallen vid strykandet och det var just genom att studera färgen på strecket som man avgjorde huruvida det rörde sig om guld eller silver, och vad dess halt var.

Gruppen små brynen, 5 till 10 cm långa, har något färre fynd (103) än gruppen med brynesfragment. Det finns flera välbevarade brynen i varierande längd inom denna grupp; många av dessa med ett borrar- eller påbörjat hål i ena änden (Bild 2). Bland dessa brynen finns det, till exempel, ett välbevarat bryne (NM 6769:512) från Brömsängsbacken i Gölby med två bormärken för skapandet av en upphängningsanordning. I ett fall, ÅM 347:237 från Kohagen i Kvarnbo,

Bild 2. Urval av små brynen, 5 till 10 cm långa, från Ålands museums samlingar

Bild 3. De större brynen, över 15 cm långa, från Ålands museums samlingar

finns det fortfarande en bronsring fäst i brynet. Flera brynen inom denna grupp har många grunda fåror på bredsida, vilket indikerar att dessa användes för att vassa små spetsiga föremål, såsom nålar och krokar.

I gruppen av större brynen, som består av sammanlagt 25 föremål, finns det sex fynd som mäter mer än 15 cm i längd (Bild 3). Fem av dessa kommer från Brömsängsbacken i Gölby, inklusive det längsta brynet på Åland som mäter 28 cm i längd. Det sjätte riktigt stora brynet, det tyngsta brynet på Åland som väger 620 gram och mäter 25 cm i längd, kommer från Hindersböle i Mariehamn (Ma 5). Sådana riktigt massiva brynen var för stora för att styra med en hand och var förmodligen för en mer stationär användning.

Vid genomgången av de åländska skifferbrynenas storlek utkristalliserades åter Brömsängsbacken i Gölby som iögonfallande. Utifrån vikten står lokalen för en tredjedel av allt brynesmaterial på Åland. Jämfört med Kohagen i Kvarnbo, som har flest skifferbrynen utifrån antalet fynd, väger materialet från Brömsängsbacken över 0,8 kg mer. Dessutom härstammar en klar majoritet av de större brynen, 11 av 25, från Brömsängsbacken. Boplatsen framträder väldigt tydligt i detta avseende, men frågan är varför? Eftersom skiffer måste ha importerats till Åland kan man fråga sig om det var just Brömsängsbacken som var en distributionscentral för skiffer? Alternativt, kan skiffern vara kopplad till en annan specifik funktion som boplatsen haft? Det är dags att titta närmare på Brömsängsbackens boplatser.

Brömsängsbacken i Gölby

Boplatsen som kallas för Brömsängsbacken och är registrerad som fornlämning Jo 10.3 i Gölby, Jomala, har 10 husgrunder enligt fornminnesregistret. Enligt samma register är sju husgrunder arkeologiskt undersökta. Undersökningarna gjordes år 1904, 1905 och 1914, men det skrevs aldrig några undersökningsrapporter över dessa arbeten; dock finns det fyndkataloger över tillvaratagna fynd (NM 4617 och NM 6769). Husgrundskomplexet påverkades också av undersökningarna år 1927 – tre högar, varav två tolkade som gravhögar, utspridda mellan husgrunderna, blev arkeologiskt utgrävda (Ekman & Ramsdahl 1927). Vidare utfördes en provundersökning år 1988 (Hörfors & Storå 1988) som bekräftade fyndrika kulturlager, det vill säga jordlager med spår av mänsklig aktivitet, samt indikerade en del oregistrerade strukturer i husgrundsområdet. Det omfattande boplatsskomplexet har tidsbestämts genom daterbara föremålsfynd till yngre järnåldern (550-1050 e.Kr.), främst vikingatiden (800-1050 e.Kr.).

Under hela den yngre järnåldern låg Brömsängsbacken i inre delen av en avlång, nord-sydligt löpande vik. Trots den ganska kraftiga landhöjningen, som

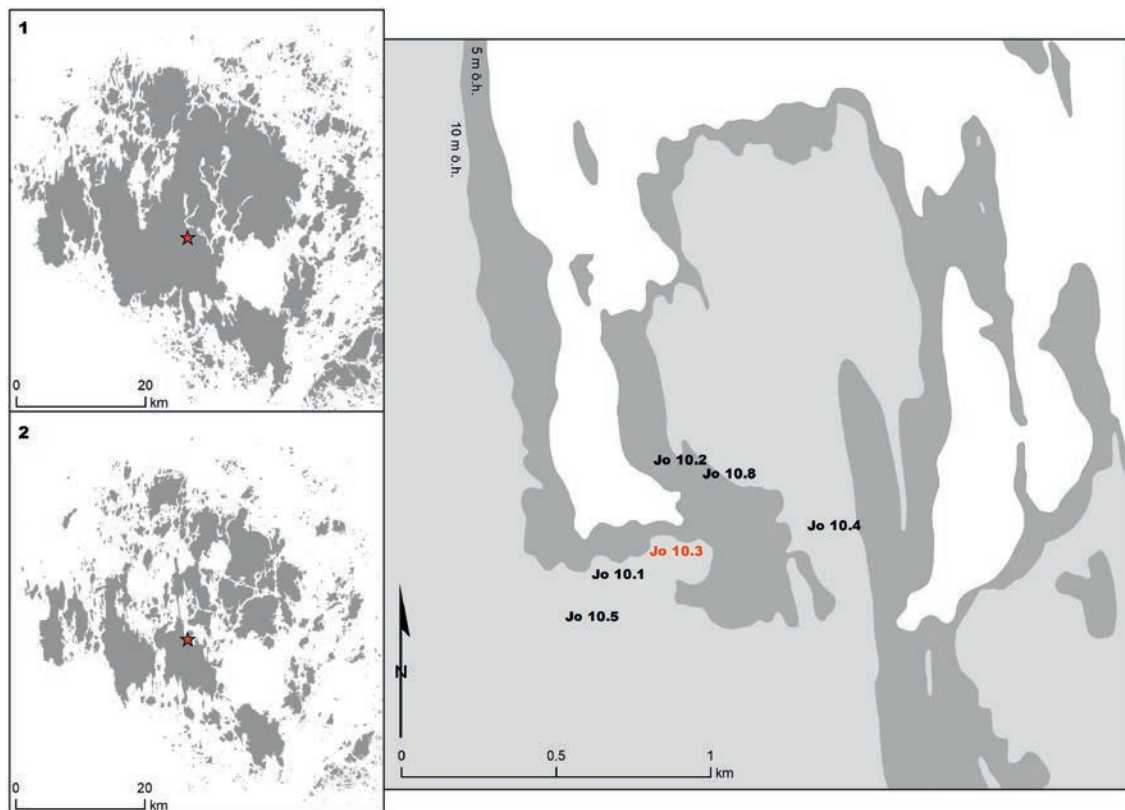

Bild 4. Karta över Åland idag (1) och under yngre järnåldern (2) med Brömsängsbackens läge markerat med en stjärna, samt fornlämningsområdet runt Brömsängsbacken med strandlinjen i början av yngre järnåldern (10 m ö.h.) och i slutet av perioden (5 m ö.h.)

betyder att vattnet på Åland var omkring 9-10 m högre än idag i början av yngre järnåldern och omkring 5-6 m högre än idag i slutet av perioden (Ekman 2017), tappade Brömsängsbacken inte sin omedelbara tillgång till farvatten tack vare sin placering på en terrass med en relativt brant sluttning mot viken. Sett till dåtidens dominerande vattenvägar hade platsen ett något dolt läge. Om man ville nå Brömsängsbacken vattenledes var det nödvändigt att vika av från den stora nord-sydliga vattenväg som korsade hela Åland under den perioden.

Direkt i anslutning till husgrundskomplexet i Brömsängsbacken finns det ett stort samtida gravfält, ursprungligen med omkring 120 synliga gravhögar. Gravfältet, registrerat som Jo 10.1, är ett av de största åländska gravfälten och inkluderar flera riktigt stora gravhögar. En halv kilometer från Brömsängsbacken, i östlig riktning, finns det ett annat anmärkningsvärt fornlämningskomplex från yngre järnålder, Jo 10.4, bestående av ett ganska stort gravfält och en boplatssyta. Omkring 300-350 m norr om Brömsängsbacken finns det ett mindre gravfält, Jo 10.2, och även där har man nyligen hittat anslutande spår av en samtida boplatss, Jo 10.8 (Schröder 2016). Därtill finns det enstaka gravhögar också ca 100 m

söderut, denna plats registrerad som Jo 10.5. Detta betyder att området hade en ganska tät bebyggelse under yngre järnåldern (se också Bild 4), även om det i nuläget är svårt att säga hur många av dessa platser som var i användning samtidigt.

Att spåra Björn Cederhvarf

Husgrundskomplexet i Brömsängsbacken hör alltså till en grupp av riktigt stora boplatser på Åland under yngre järnålder och tidig medeltid. Samtidigt är platsen en av de mest gåtfulla beträffande kunskapen om dess historia. Trots intensiv undersökningsverksamhet, under ledning av Björn Cederhvarf, har bristande rapportering lett till en svårighet att inkorporera Brömsängsbacken i forskningen kring åländsk järnålder.

Björn Cederhvarf var en av pionjärerna inom arkeologin på Åland. Hans utgrävningsaktivitet, från begynnelsen av 1900-talet till början av det första världskriget år 1914, var närmast hektisk. Varje år samlade han stora mängder med arkeologiska fynd från talrika och storskaliga utgrävningar på olika fornlämningar på Åland. Samtidigt höll Cederhvarf inte samma tempo när det kom till avrapporteringen. Faktum är att de flesta av hans utgrävningar saknar utgrävningsrapporter. Då Cederhvarf hade ett starkt intresse att undersöka yngre järnålder, och grävde flera stora boplatser från den perioden, har också just yngre järnålderns forskning lidit av denna brist.

Denna försummelse kan inte tillskrivas den tidiga arkeologins praxis under Cederhvarfs tid. Redan år 1883 antogs det en fornminneslag i Finland som ledde till upprättandet av en Arkeologisk Kommission med ett ansvar för landets fornminnen. Det var Arkeologiska Kommissionen som gav utgrävningstillstånd förutsatt att utgrävningen resulterade i en rapport över utfört arbete, att levereras tillsammans med de arkeologiska fynden. Eftersom Cederhvarf inte prioriterade skrivandet av grävningsrapporter resulterade hans utgrävningar i en total motsats till det åsyftade – istället av att föra fram forskningen hämmades utvecklandet av en bättre förståelse om yngre järnåldern i öriket. Något som också bittert noterades, till exempel, av hans samtida kollega, arkeologen Alfred Hackman (1940: 67).

Cederhvarfs arkeologiska undersökningar på Åland genomfördes under Arkeologiska Kommissionens regi, idag känd som Museiverket. Efter att utan resultat ha kontrollerat de åländska arkiven, kontaktade författaren Museiverkets arkiv i Helsingfors med hopp om att hitta obearbetat material relaterat till Björn Cederhvarfs utgrävningsverksamhet på Åland, speciellt rörande Brömsängsbacken. Med hjälp av kurator Leena Ruonavaara återfanns det flera anteckningsböcker med Cederhvarfs fältanteckningar, fotografier, samt ett an-

tal ritningar. Vidare återupptäcktes även en brevväxling mellan Cederhvarf och den Arkeologiska Kommissionen som illustrerar omfattningen av Cederhvarfs orapporterade arkeologiska aktivitet på Åland. Medan fältanteckningarna visade sig att endast utgöra grunden för de sammanställda fyndkatalogerna, blev fältritningarna en riktigt spännande upptäckt eftersom det inte fanns någon tidigare kunskap om deras existens. Dessutom visade sig dessa ritningar vara av yttersta värde för att förstå boplatserna och skiffern i Brömsängsbacken.

Överraskningar på ritningar

I Museiverkets arkiv finns det 15 ritningar från Björns Cederhvarfs utgrävningar i Brömsängsbacken. Bland dessa finns det en översiktskarta över hela boplatserna (se också Bild 5). Till författarens stora överraskning kan man på denna karta, utöver de cirkulära anläggningar som indikerar gravhögar, se över 20 anläggningar antydande husgrunder. 16 av dessa är numrerade; bland anläggningarna finns det några som mäter bara 4,5-5 m i längd, men det finns också husgrunder som är över 20 m långa. Detta betyder att i början av 1900-talet kunde man se och

Bild 5. Digitaliserad karta över stenhusgrunderna på Brömsängsbacken och de av Cederhvarf genomförda undersökningarna

mäta in rester över många fler husgrunder i Brömsängsbacken än vad som är registrerat i fornlämningsregistret idag. Även om man bara räknar med de numrerade anläggningarna på kartan, vid fall av vilka man kan förmoda att arkeologen var mer säker på deras karaktär, rör det sig fortfarande om en mycket större boplatser än man är van vid inom forskningen av yngre järnålder på Åland. Närmast hälften av alla åländska yngre järnålders boplatser med synliga husgrunder har nämligen bara en enda byggnad registrerad. I Brömsängsbacken, på en ca 1,5 ha stor yta, har det funnits ett tjugotal hus, de flesta byggda i sydöstlig-nordvästlig riktning, placerade i tre till fyra rader orienterade mot den forna viken. Tillsammans med den under åren 2014-2016 undersökta storgården i Kvarnbo, den så kallade Kvarnbohallen, där det tillika har dokumenterats rester efter en stor mängd av hus (se också Ilves 2017), indikerar detta att vi borde räkna med ett större antal av riktigt stora yngre järnålders och tidig medeltida boplatser på Åland än vad som tidigare antagits.

Cederhvarfs undersökningar berörde sju husgrunder i Brömsängsbacken och det finns planritningar över alla dessa utgrävningar, samt även några profilritningar. Alla undersökta hus är stengrundshus, det vill säga husen har haft ett fundament av stenar. Omfattningen av hans undersökningar har varit okänd tidigare, men de återupptäckta ritningarna avslöjar att fyra av husen på sydöstra ändan av boplatserna, numrerade som 8, 9, 10 och 11, blev totalundersökta. Delvis har även området mellan hus nr 10 och 11 blivit undersökt. Två av husen i nordvästra delen av boplatserna, nr 2 och 3, har bara provundersökts i en mycket begränsad omfattning. Vidare kan en av de största husgrunderna, nr 1, som också befinner sig i nordvästra halvan av boplatserna, konstateras egentligen representera rester efter flera byggnader, delvis uppförda på varandra; ungefär hälften av det området blev arkeologiskt undersökt.

Fyndkatalogerna över de tillvaratagna arkeologiska fynden i Brömsängsbacken listar dessa husvis för alla undersökta stengrundshus, och gällande husgrunderna numrerade som 1, 10 och 11 anges även fynd rutvis. Tack vare de återupptäckta ritningarna vet vi nu hur Cederhvarf hade placerat sina grävnheter, för alla rutor är tydligt numrerade på ritningarna. Detta betyder att vi kan forska i var exakt varje fynd gjordes i relation till de undersökta ytorna och husen. I det nuvarande sammanhanget är det speciellt skifferbrynen som är av intresse.

Brynen i ett hus

Av de närmast 6 kg av skifferfynd som kommer från de yngre järnålders och tidig medeltida boplatser på Åland, härstammar över 2 kg från Brömsängsbacken. Men det som är riktigt häpnadsväckande är faktumet att 1,8 kg av detta material, bestående av ett 50-tal skifferfynd, är knutna till ett enda hus – hus nr 11.

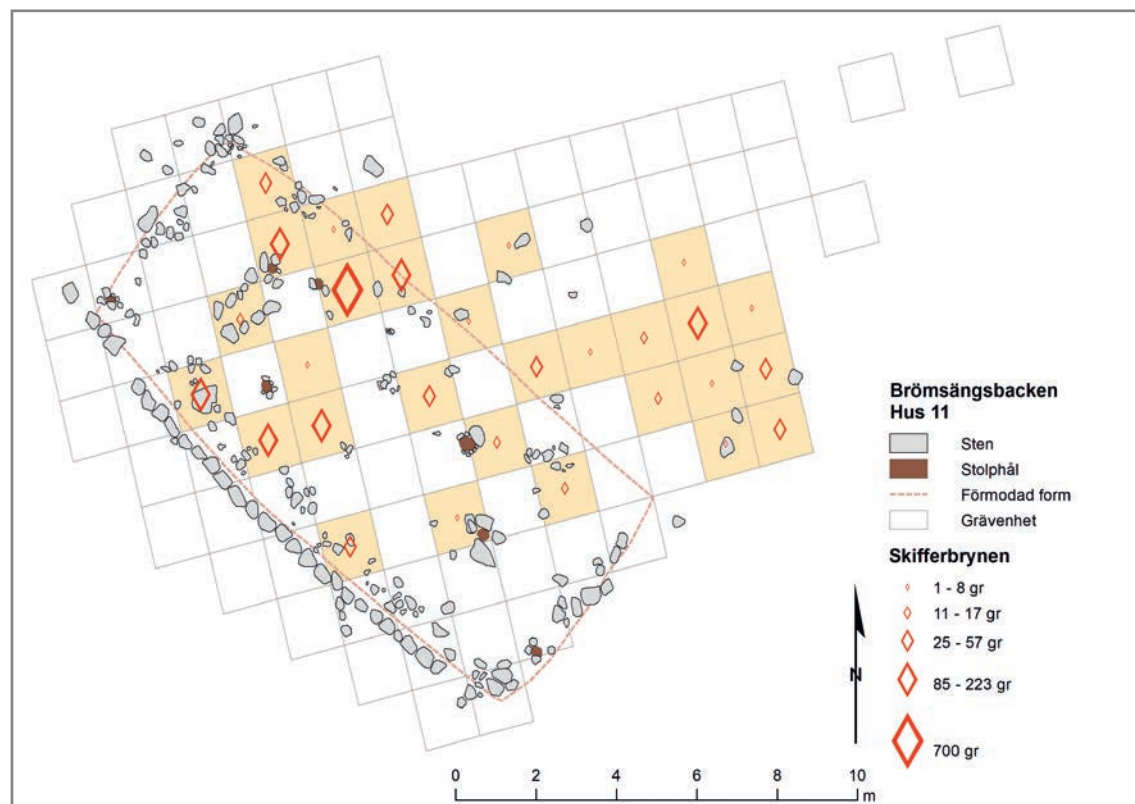

Bild 6. Hus nr 11 på Brömsängsbacken och skifferfyndens rumsliga fördelning

Hus nr 11 (se också Bild 6) är enligt Cederhvarfs ritningar en ca 14 m lång och 6,5 m bred byggnad. Byggnaden ligger i sydöstlig-nordvästlig riktning. Husets stenfundament är bevarat främst längs byggnadens södra långvägg samt i gavlarna, men saknas helt längs den norra långväggen. Sju stolphål med stensko-ning anträffades, men utifrån planritningen finns det indikationer på flera, såväl vid ytterväggarna som inne i huset. Inne i husets nordvästra halva finns det en rektangulär stenkonstruktion, som enligt Cederhvarfs korta anteckningar i en av hans i Museiverket återupptäckta anteckningsböcker, inte hade fyllningsjord som skulle ha varit "svartare eller annars egendomligare än i omgivande rutor", det vill säga det går till exempel inte att rakt av tolka denna konstruktion som en härd. Dock kunde den utgöra ett fundament till en upphöjd härd, en eldpall, vilket emellertid är en hypotes som är svår att belägga arkeologiskt. Mot denna hypotes talar också det faktum att direkt i anslutning till denna konstruktion, vid dess norra ända, finns det ett stolphål dokumenterat och en trästolpe direkt vid eldstaden är inte att förvänta, såvida dessa är samtida. Framför den rektangulära stenkonstruktionen, mot husets mitt och mellan två stolphål, fanns det egendomligt nog ett område med mycket lera, något som Cederhvarf noterar i sin

anteckningsbok varande tydligt medvetet ditplacerat. De flesta skifferfynden i huset är gjorda i anslutning till dessa strukturer, utgörande ett relativt tydligt fyndsammanhang.

De flesta av skifferbrynen i hus nr 11 kommer från bägge sidor av lergolvet och den rektangulära stenkonstruktionen. En grävenhet framträder som speciellt rik på skifferfynd. Nio brynen, med en sammanlagd vikt på 700 gram, har påträffats här (se också Bild 6). Vi hittar här fyra större brynen, inklusive det längsta brynet hittat på Åland. Enligt författaren finns det ingen tvekan om att detta område i hus nr 11 representerar ett funktionellt specifikt utrymme där storskalig användning av brynen har varit tongivande. Ett mindre brynesrelaterat område hittar vi också utomhus, där skifferfynden ligger koncentrerade ett par meter från byggnadens nordöstra hörn.

Tack vare de återupptäckta planritningarna med rutmarkeringar är det möjligt att koppla ihop fyndspridningen med husets plan och se hur fynden fördelar sig rumsligt. Genomgången av detta material relaterat till hus nr 11 har visat att huset har haft ett tydligt område i dess nordvästra halva där man har sysslat med aktiviteter relaterade till en mycket omfattande användning av skifferbrynen. Men genomgången av fyndmaterial från detta hus har också visat att huset har inkluderat ett annat område där det har bedrivits en ganska så specifik aktivitet. I husets nordöstra hörn, mellan två större stolphål, har det dokumenterats en mycket stor mängd ornerade vävtyngder och vävtyngdsfragment, speciellt i en enda grävenhet precis framför stolparna. Det är rätt sannolikt att det har stått en varptyngd vävstol i detta område och att denna del av huset har varit dedikerad till textilproduktion.

Men vad är denna aktivitet som har resulterat i det att det har hittats så många skifferbrynen i hus nr 11? Behovet att slipa föremål har ganska tydligt varit stort i Brömsängsbacken och faktum är att skifferbrynen inne i hus nr 11 – och också i bryneskoncentrationsområdet utanför det – har hittats tillsammans med järnföremål. Majoriteten av järnföremålsfynd relaterade till hus nr 11 kommer från samma grävenheter som skifferbrynen och i anslutning till just dessa områden, medan järnfynd inte förekommer på samma sätt i andra grävenheter. Och det har hittats relativt många järnföremål i huset, ett antal oidentifierade, men bland de identifierade järnföremålsfynden finns flera knivar och andra typer av eggverktyg. Det har också hittats en plogbill och en skära. Därmed kan ett tydligt och förväntat samband mellan brynen och eggverktyg påvisas. Det är dock viktigt att påpeka att brynen även har använts vid efterbearbetning i samband med smidesverksamhet och mot denna bakgrund är det oerhört spännande att konstatera att bara 20 m norrut från hus nr 11 ligger hus nr 10 som överträffar alla

andra hus i Brömsängsbacken när det kommer till fynd av slagg, det vill säga en biprodukt som uppstår vid olika typer av metallurgiska processer.

Det har hittats väldigt stora mängder slagg från hus nr 10, men bara fyra skifferbrynen. Dock faller ett av dessa, med en längd på just över 15 cm, i kategorin större brynen. Utöver slaggen, och i det här fallet även mängden bränd lera, har det också hittats en hel del järnföremål i hus nr 10 inklusive stora föremål, såsom en plogbill och ett par yxor, men också en mängd föremål katalogiserade som järnskrot och järntenar. Huset har tveklöst haft en specifik funktion – järnhantering och troligen då smide.

Hantverkarnas "kvarter"

Jämfört med andra undersökta husgrunder i Brömsängsbacken framträder hus nr 10 och 11 som tydligt relaterade till hantverk. Bägge husen har också andra fynd som pekar mot att dessa utrymmen var flitigt använda även utöver behovet att syssla med just till smidesverksamheten specifika bestyr. Det har hittats mycket keramik, såväl brända som obrända ben, men även fynd som pärlor, kamfragment och mynt. De sistnämnda föremålen går att tidsbestämma ganska säkert och tack vare dessa vet vi att husen har varit i användning främst under vikingatiden, speciellt i dess senare skede. Det samma verkar vara fallet med de andra undersökta husgrunderna i Brömsängsbacken.

Det finns bra underlag att argumentera för att den sydöstra delen av den vikingatida boplatsten i Brömsängsbacken, husen nr 10 och 11, har komplementerat varandra i en specialiserad smidesaktivitet. Den huvudsakliga verksamheten har med stor sannolikhet varit tillverkning och reparation av järnredskap. Själva smidesverksamheten har genomförts i hus nr 10 och efterbearbetningen av föremål i och vid hus nr 11.

Denna slutsats öppnar dock många intressanta frågor för fortsatt forskning. Har smidesverksamheten i Brömsängsbacken varit till för att tillgodose bara denna bebyggelseenhets behov eller exporterades produkten till andra boplatser på Åland? Både järn och skiffer är resurser som måste ha importerats till Åland. Varifrån kommer dessa råmaterial? Det finns ett antal fynd från Brömsängsbacken som är starkt indikativa för handelsplatser. Arabiska silvermynt hör hit, liksom även en så kallad kubo-oktahedrisk/polyedrisk vikt som är en specifik vikt relaterat just till handelsaktiviteter – den hittades i hus nr 1. För att förfinna vår förståelse om såväl hantverket som handeln på Brömsängsbacken krävs det dock fortsatta studier som kan genomföras på det redan befintliga materialet, men med hjälp av nya tvärvetenskapliga metoder.

Vidare perspektiv

Vad denna artikel har tillfört, förutom att öppna upp för tidigare outnyttjat arkivmaterial, är att påvisa att skiffer och brynen av detta material inte tycks verka vara ett material som på samma sätt varit tillgängligt för alla under yngre järnålder på Åland. Om så vore fallet, skulle vi ha förväntat oss en mycket jämnare distribution av fynd av denna typ. Nu förefaller det istället som att materialet har en påtagligt ojämn distribution såväl på regional nivå (vissa boplatser), på boplatSNIVÅ (vissa hus inom boplatSEN), som "rumsnivå" (vissa delar av huset), vilket i författarens mening pekar mot existensen av ett redistributivt system när det gäller skiffer på Åland och därmed också i viss mån kontrasterar mot synen på de självständiga ensamgårdar som ansetts dominera perioden.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKTA KÄLLOR

Abrahamsson, S. 2014. **Bergartsbestämning av arkeologiska föremål**, Ålands museum, November 2014. Opublicerad rapport vid Ålands landskapsregerings museibyrå.

Ekman, K. & Ramsdahl, C. 1927. **Jomala Gölby Karlssons gård Kalmiston kaivaus 1927**. Opublicerad rapport vid Ålands landskapsregerings museibyrå.

Hörfors, O. & Storå, J. 1988. **Rapport över arkeologisk undersökning av ett boplatSLAGER från yngre järnålder i Jomala, Gölby 10.3 Brömsängsbacken 1988**. Opublicerad rapport vid Ålands landskapsregerings museibyrå.

Ilves, K. 2017. **De arkeologiska undersökningarna vid Kvarnbohallen år 2016**. Opublicerad rapport vid Ålands landskapsregerings museibyrå.

Schröder, T. 2016. **Jomala, Gölby, fornlämning Jo 10.8. Arkeologisk undersökning av ett mindre boplatSOMRÅDE**. Opublicerad rapport vid Ålands landskapsregerings museibyrå.

TRYCKTA KÄLLOR

Ekman, M. 2017. Calculation of Historical Shore Levels back to 500 A.D. in the Baltic Sea Area due to Postglacial Rebound, **Small Publications in Historical Geophysics No. 31**, Summer Institute for Historical Geophysics, Åland Islands.

Enright, M. 1982. The Sutton Hoo whetstone sceptre: a study in iconography and cultural milieu. **Anglo-Saxon England 11**: 119-134.

Gordon, N., Goldberg, M., McPherson, A. & Sveinbjarnarson, O. 2016. (Re)discovering the Gaulcross hoard. **Antiquity 90(351)**: 726-741.

Gustavson, H., Snædal, T., Stoklund, M. & Åhlén, M. 1990. Runfynd 1988. **Fornvännen 85**: 23-42.

Hackman, A. 1940. Två åländska husgrunder från yngre järnåldern. **Finskt Museum XLVII**: 67-84.

Ilves, K. 2018. Stone foundation houses of the Late Iron Age and early medieval Åland and new C14-dates from the settlement of Kulla. **Fennoscandia Archaeologica XXXIV (2017)**: 59-82.

Ježek, M. 2013. Touchstones of archaeology. **Journal of Anthropological Archaeology 32**: 713-731.

Kendric, T.D. 1941. Portion of a basalt hone from North Wales. **Antiquaries journal 21**: 73.

Kivikoski, E. 1946. Husgrunderna i Storhagen, Kulla, Finström. **Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XLVIII(3)**: 4-92.